

Z życia prawosławnej emigracji gruzińskiej w międzywojennej Polsce na przykładzie rodziny Bagrationich¹

Słowa kluczowe: Gruzja, emigracja, prawosławie, międzywojenna Polska, Aleksander Bagrationi, Mikołaj Bagrationi

Keywords: Georgia, emigration, the orthodox faith, interwar Poland, Alexander Bagrationi, Nikolai Bagrationi

Streszczenie

Po utracie niepodległości przez Gruzję w 1921 roku duża część emigracji, wojskowi i cywile, trafiła do Polski. Ich losy w międzywojennej Polsce wciąż są przedmiotem badań uczonych. Na szczególną uwagę zasługuje emigracja cywilna. Przedmiotem publikacji są losy jednej prawosławnej rodziny emigrantów gruzińskich – Bagrationich. Szczególna uwaga została skupiona na Mikołaju Bagrationim, który kształcił się, ożenił, zmarł i został pochowany w Warszawie.

* Dr hab. Jerzy Ostapczuk jest profesorem w Katedrze Pisma Świętego Nowego Testamentu Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

¹ Podstawą publikacji było wystąpienie zaprezentowane na III Konferencji im. Ilii Abuladze w Narodowym Centrum Rękopisów w Tbilisi (25-26.11.2013 rok) pt. *Из жизни князя Николая Багратиони в Варшаве (по архивным данным и семейным сведениям)*. Zostało ono rozszerzone i uzupełnione o dostępne i opublikowane po 2013 roku materiały archiwalne i prace naukowe zarówno w wersji internetowej, jak i papierowej.

Pragnę podziękować dr. hab. Jerzemu Grzybowskiemu, pracownikowi Katedry Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, za pomoc w uzyskaniu dokumentów archiwalnych przechowywanych w Londynie, oraz pani Ewie Lech-Szymerskiej za udostępnienie zdjęcia Mikołaja Bagrationiego (pochodzącego z indeksu SGGW) oraz przekazanie informacji o jego małżeństwie z Heleną Rudzką.

Abstract

When the Georgia lost its independence a lot of emigrants, both serviceman and civilians, arrived to Poland. Their fates in the interwar Poland still are the subject of the research of scholars. A civil emigration deserves the particular attention. The subject of the article is the history of one Orthodox family of the Georgian emigrants – Bagrationi. Special attention was paid to Nikolai Bagrationi who studied, got married, died and was buried in Warsaw.

Obywatele powstałej w 1918 roku Demokratycznej Republiki Gruzji nie cieszyli się długo niepodległością swojego państwa. Popierana przez Polskę niezależność państw Kaukazu i zawarta umowa o współpracy militarnej² wpłynęły na stosunki polsko-gruzińskie po utracie niepodległości przez Gruzję i przeprowadzonej w marcu 1921 roku ewakuacji rządu oraz wojskowych wraz z rodzinami³ do Konstantynopola. Mimo wielu spornych kwestii rząd Polski⁴ kilkakrotnie⁵ zgadzał się na przyjęcie łącznie około, lub też ponad, 100⁶ wojskowych emigrantów gruzińskich. Razem z nimi do Polski przybyli również cywile. Dokładny rozmiar

² W 1920 roku Marszałek Józef Piłsudski wysłał na Kaukaz delegację, na czele której stał Tytus Filipowicz (Mikulicz 1971, 152). Jej celem było zawarcie umów o współpracy politycznej i militarnej z Gruzją i Azerbejdżanem.

³ Ewakuowano około 700 osób, cywilnych i wojskowych (Mikulicz 1971, 153; Karabin 1994, 24; „Ze wspomnień...”, 48; Materski 2008, 13). Wśród nich było 200 zawodowych żołnierzy i 65 kadetów (Javakishvili 1998, 7).

⁴ Gruzini trafili także do Francji, Czechosłowacji, Niemiec czy Grecji („Ze wspomnień...”, 48; Kozłowski 1999, 33).

⁵ W grudniu 1921 i 1922 roku do Polski przybyło i podjęło naukę 48 kadetów; w 1922 roku przybyli również i oficerowie gruzińscy (Kowalski 2001, 182-183).

Niekiedy wskazuje się nawet 90 wojskowych (Mikulicz 1971, 154). Gruzini przybywali do Polski także w latach 30. z Francji (Woźniak 1992, 90).

⁶ W roku 1934 grupa oficerów kontraktowych z Kaukazu liczyła 67 osób (w tym 54 Gruzinów), zaś w 1938 – 64 (w tym 51 Gruzinów). W końcu 1923 roku w armii II Rzeczypospolitej służyło 37 osób, wiosną 1934 r. – 54, w połowie 1938 r. – 51 (Materski 2008, 23; Kozłowski 1999, 33). W 1922 roku do wojska na zasadzie indywidualnych kontraktów zostało przyjętych 42 oficerów i 48 podchorążych (Mądzik 1991, 22).

W latach 1921-1940 polskie szkoły wojskowe ukończyło 92 Gruzinów, 50 Ukraińców, 12 Azerów i 16 górali kaukaskich, czyli razem 170 osób („Ze wspomnień...”, 49).

emigracji zarówno wojskowej, jak i cywilnej, wciąż pozostaje nieznany (Woźniak 1992, 90; 2013, 164). Szacuje się, że do Polski przyjechało ówczesnie około 300 (Javakishvili 1998, 7) osób narodowości gruzińskiej, która była najliczniejszą⁷ narodowościowo (po Polakach) grupą wśród oficerów kontraktowych w Wojsku Polskim (Kowalski 2001, 180). Swoje dalsze losy związali oni na dłużej lub w całości z Polską. Tu uzyskali dodatkowe wykształcenie; zakładali, niekiedy gruzińsko-polskie i prawosławno-rzymskokatolickie, rodziny; ich dzieci rozpoczęły lub kontynuowały edukację i poznawały miłości swojego życia. Wybuch II wojny światowej zakłócił względny spokój i tymczasową stabilizację życia emigracji gruzińskiej. Wspólnie z Polakami zarówno gruzińscy żołnierze bez przydziałów mobilizacyjnych (Kowalski 2001, 185), jak i cywile, podjęli walkę o wolność państwa, które udzieliło im schronienia. Nie została odnotowana jakakolwiek odmowa oficera kontraktowego z Gruzji do udziału w walce z najeźdźcami (hitlerowskim i później sowieckim) (Kowalski 2001, 185). Ginęli więc oni jako ofiary wojny lub NKWD⁸, trafiali do niewoli niemieckiej. Inni przedostali się na Zachód (m.in. do Anglii⁹, USA¹⁰ czy Argentyny¹¹), dzieląc wspólne losy z polską emigracją. Po wojnie tylko nieliczni wiedli dalej życie w Polsce¹².

⁷ W lipcu 1923 roku w różnych polskich szkołach wojskowych naukę pobierało 79 Gruzinów (Kowalski 2001, 183).

⁸ Np. Giorgi Mamaładze, Arkadiusz Schirtladze, Michał Rusjaszwili.

⁹ Po wojnie w Anglii mieszkali: Parnaos Nacwiliszwili, Roman Gwelesiani, Łomidze, Aleksander Bagrationi.

¹⁰ Po wojnie w USA mieszkali: Eugeniusz (Szymon) Kobiaszwili, Dymitr Szalikaszwili, Vano (Jan) Nanuaszwili, Jusuf bek Umaszew.

¹¹ W Argentynie mieszkali: Aleksander Koniaszwili, Jedigar Terjaszwili, Jerzy Mrełaszwili. Por. Kowalski 2001, 194.

¹² Np. Walerian Tewzadze (pod nazwiskiem Tomasz Krzyżanowski w Dzierżonowie). Szerzej o nim zob. J.G. 1991, 57; http://pl.wikipedia.org/wiki/Walerian_Tewzadze (dostęp 2013.10.17).

O ile w pracach¹³ historycznych, dokumentalnych, popularnonaukowych, filmach i audycjach podaje się dość obszerne informacje o niektórych żołnierzach narodowości gruzińskiej¹⁴, to część z nich wciąż znana jest tylko z imienia i nazwiska. Teczki osobowe zawierające przebieg ich służby wojskowej nie zachowały się. O cywilach narodowości gruzińskiej mieszkających w Polsce w okresie międzywojennym wiadomo jeszcze mniej. Zdaniem A. Woźniaka, zupełnie się nimi nie interesowano (Woźniak 2013, 166-167).

II wojna światowa przyczyniła się do zniszczenia około 84% zabudowy lewobrzeżnej Warszawy. Bogate zbiory specjalne bibliotek, muzeów czy archiwów przepadały bezpowrotnie. Zachowała się tylko mała ich część, która wciąż skrywa nieznanne dotąd i bardzo interesujące fakty. Te niewielkie „strzępy wiadomości” (Młynik 1992, 71-72) o emigracji gruzińskiej – zarówno wojskowej jak i cywilnej – są dziś bardzo cenne i zasługują na uwagę. Ich analiza pozwala na częściowe odtworzenie faktów z życia niektórych prawosławnych emigrantów z Gruzji zamieszkujących przed II wojną światową w Polsce.

Przedmiotem niniejszej publikacji są losy czteroosobowej rodziny Bagrationich: wojskowego emigranta: pułkownika Aleksandra; cywili: jego żony Barbary oraz dzieci: Marii i Mikołaja. O tym ostatnim w archiwach warszawskich zachowało się najwięcej informacji.

Księżę pułkownik Aleksander Bagrationi – pochodził ze znakomitego rodu królewskiego Gruzji – Bagrationich. Urodził się w Aticy¹⁵

¹³ Np. Karabin 1994, 23-34; oraz artykuły np. w czasopismach *Polska Zbrojna* (z lat 1991-1994) i *Pro Georgia*.

¹⁴ Np. Zachariasz Bakaradze, Aleksander Czechidze, Iwan Kazbek, Alaksander Koniaszwili, Aleksander Zachariadze, Jerzy Tumaniszwili, Wachtang Abaszidze, Artemi Aroniszidze, Jan Bakaradze, Walerian Chefadze, Tadeusz Cyłłanadze, Dawid Kutateładze, Konstanty Kwikwidze, Łado Macharadze, Giorgi Mamaładze, Walerian Tewzadze, Mikołaj Waczadze. Por. Kowalski 2001, 186-199.

Zob. np. <http://lubczasopismo.salon24.pl/2rp.pl/post/274079,polska-gruzja-90-lat-pozniej> (dostęp 2013.10.17).

¹⁵ Jego teczka osobowa w Centralnym Archiwum Wojskowym nie zachowała się.

21.06.1877¹⁶ i zmarł 24.04.1955. Ojciec Aleksandra miał na imię Mikołaj, matka pochodziła z rodu Hektabegowych.

Aleksander Bagrationi przybył do Polski, najprawdopodobniej, 16 grudnia 1922 roku¹⁷. Uczestniczył¹⁸ w kursie dowódców pułków piechoty IV Turnusu Doświadczalnego Centrum Wyszkożenia Armii w Rembertowie (Karabin 1994, 32-33 (przypis nr. 47 i 48); 1997, 24)¹⁹, który trwał od 19 stycznia 1923 roku do marca (Karabin 1997, 24). Następnie odbył praktykę w Departamencie VII (Intendentury), po czym został skierowany do Wyższej Szkoły Intendentury (Karabin 1997, 24-25)²⁰, gdzie naukę rozpoczął 1 listopada 1923 roku (Karabin

Jednak takie dane jak miejsce urodzenia, imię ojca i nazwisko panięskie matki oraz kilka innych informacji o Aleksandrze Bagrationim zachowały się w dokumentach archiwalnych Biura Informacyjnego Wehrmachtu ds. Strat Wojennych i Jeńców Wojennych (Wehrmachtauskunftstelle für Kriegerverluste und Kriegsgefangene) o sygnaturach WAST 5205 (s. 2) oraz WAST 5051 (s. 5), które są przechowywane w Archiwum Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łombianowicach-Opolu oraz w Biurze Informacji i Poszukiwań Polskiego Czerwonego Krzyża, gdzie znajduje się m.in. jego karta jeniecka.

¹⁶ Czasami podawana jest data 1879 (Chikhoria 2015, 215 (przypis nr 67)).

¹⁷ Wtedy do Polski przybył gen. A. Zachariadze (Kowalski 2001, 198).

¹⁸ Razem z nim uczestniczyli gen. A. Zachariadze i gen. Iwan Kazbek (Karabin 1997, 24). Wyjątkowo tylko te trzy osoby nie zostały skierowane do Bydgoszczy do Oficerskiej Szkoły dla Podoficerów (por. CAW Oddz. II Szt. Gen., sygn. tymcz. 1774/89/505 – Pismo zastępcy komendanta DCWA do Oddziału II Sztabu Generalnego z 6.11.1923 roku (za Kowalski 2001, 183 (przypis nr 31)).

¹⁹ Zob. także CAW, Oddział II, 1774/89/505.

W piśmie z dnia 2 stycznia 1923 roku od Komitetu Gruzjińskiego w Polsce (Archiwum PAN, Materiały Jana Reychmana, III-168, 96) skierowanym do Komisarza Pracy i Opieki Społecznej prosi się o zatwierdzenie przez ministerstwo przedstawionego tam kosztorysu utrzymania schroniska (w I kwartale 2913 roku) dla Gruzynów-Emigrantów w Rembertowie. Wymienione są tam również kwoty przyznane przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej z 3 października, 5 i 14 grudnia 1922 roku.

W archiwum Jana Reychmana (przechowywanym obecnie w Polskiej Akademii Nauk) znajdują się dokumenty dotyczące emigracji gruzińskiej w Polsce w okresie międzywojennym (m.in. z Komitetu Gruzjińskiego w Polsce). Wśród nich znajdują się również materiały Stanisława Korwin-Pawłowskiego i Instytutu Wschodniego. Szerzej o archiwum J. Reychmana zob. Szymczyk 1997, 15-153.

²⁰ Zob. także CAW 1774/89/505. Departament VII – był to dep. intendentury.

W 1938 roku w WP było zatrudnionych 6 absolwentów tej szkoły, wszyscy byli

1997, 36)²¹. W związku z problemami finansowymi w WP i zamierzonymi redukcjami etatów planowano nieprzedłużenie²² z nim kontraktu. W spisie oficerów gruzińskich zakontraktowanych do WP z dnia 24 listopada 1925 roku²³ Aleksander Bagrationi został wymieniony jako jeden z czterech oficerów „odnośnie których jeszcze nie nadeszła decyzja Szefa Sztabu Generalnego”. Jego nazwisko (jako jedno z 16) z wymienioną obok żoną i 2 dziećmi (przebywających zapewne razem z nim w Polsce) zostało również podane w sporządzonym 26 listopada 1925 roku przez St. Korwin-Pawłowskiego spisie oficerów gruzińskich planowanych do zwolnienia z Wojska Polskiego i wypłacenia im ostatniej pensji 1 grudnia²⁴. W dniu 4 lutego 1926 roku Prezydent RP nie zgodził się – mimo bardzo pozytywnych opinii – zakontraktować pułkownika Bagrationiego w WP, a ostatnie pobory miałyby mu być już wypłacone 1 maja 1926 roku (Karabin 1997, 30)²⁵. Ostatecznie jednak decyzję zmieniono, planując zakontraktowanie także innych żołnierzy gruzińskich (Karabin 1997, 30), co sfinalizowano 25 marca 1927 roku (Karabin 1997, 31; Kowalski 2001, 184). 1 sierpnia 1938 roku Aleksander Bagrationi zatrudniony był w Korpusie Kontrolerów²⁶.

narodowości gruzińskiej (por. Mikulicz 1971, 208).

²¹ Zob. także CAW 1774/89/505 (Pismo Oddziału II S.G. do Oddziału II S.G. z 23.03.1923 roku).

²² Na przełomie 1924 i 1925 roku nakazano wojskowym z Kaukazu zakontraktować się w Armii Polskiej (Kozłowski 1999, 34).

²³ Spis jest przechowywany w Archiwum PAN wśród Materiałów Jana Reychmana (III-168) nr 186 i 187. Wymieniono tam 57 oficerów zakontraktowanych, 12 niezakontraktowanych i 4 bez ostatecznej decyzji.

²⁴ Archiwum PAN, Materiały Jana Reychmana (III-168) nr 191.

²⁵ Zor. także CAW 1774/89/5005 (pismo Oddziału II S.G. do Ministra Spraw Wojskowych z 4 marca 1926 roku).

²⁶ <http://www.dws.org.pl/viewtopic.php?f=86&t=9431&start=125> (dostęp 2016.04.17).

W 1938 roku w Wojsku Polskim było zatrudnionych łącznie 51 gruzińskich oficerów kontraktowych, m.in. 1 generał, 1 podpułkownik i 4 pułkowników (por. Mikulicz 1971, 208).

Pod koniec lat 20. Aleksander Bagrationi razem z rodziną mieszkał w Warszawie przy ulicy Nowowiejskiej 47 mieszkania 66, zaś w 30. na ulicy Koszykowej nr 79 mieszkania 33²⁷ (róg Topolowej 17²⁸) w Domu Oficerskim Funduszu Kwaterunku Wojskowego (działającego od 1927 roku)²⁹. Pod koniec lat 30. mieszkał³⁰ na al. Niepodległości 245 mieszkania 96.

Aleksander Bagrationi aktywnie uczestniczył w życiu emigracji gruzińskiej w Polsce. W lutym 1926 roku został wybrany na członka władz Komitetu Gruzjińskiego w Polsce³¹, w którym obok A. Zachariadze, W. Indzii i M. Kandelakiego odgrywał znaczącą rolę (Materski 2008, 23). Z gen. Aleksandrem Zachariadze – reprezentantem oficerów gruzińskich w WP i nieformalnego przedstawiciela emigracyjnego rządu gruzińskiego w Warszawie (Kowalski 2001, 198) – przyjaźnił się od początku swego pobytu w Polsce, gdzie jednocześnie ukończyli tę samą szkołę wojskową. Był jednym z siedmiu członków Oficerskiego Sądu Honorowego³².

Aleksander Bagrationi był bliskim przyjacielem archim. Grzegorza Peradze, przyjaźnił się również z innymi gruzińskimi emigrantami w Polsce³³. Jego bliska przyjaźń z kanonizowanym w 1995 roku św. Grzegorzem miała zapewne pozytywny wpływ na życie religijne nie tylko

²⁷ Informacja o numerach mieszkania znajduje się na podaniach Mikołaja Bagrationi do Dziekana SGGW (z dnia 7 marca 1936 roku).

²⁸ Obecnie Niepodległości 243/245.

²⁹ Dom został wybudowany w latach 1931-1932 wg projektu Romualda Gutta i Józefa Jankowskiego. O tym budynku zob. http://www.warszawa1939.pl/index_arch_main.php?r1=koszykowa_79a&r3=0 (dostęp 2013.10.17).

³⁰ Adres ten został podany przy jego żonie Barbarze Bagrationi na karcie jenieckiej Aleksandra (kopia karty jenieckiej została udostępniona przez Biuro Informacji i Poszukiwań Polskiego Czerwonego Krzyża).

³¹ Obok: gen. Zachariadze, pułkowników: Indzie, Kandelakiego (Karabin 1997, 33).

³² Por. polski przekład listu A. Zachariadze do Ministra Spraw Zagranicznych Rządu Narodowego Gruzji E. Gegeczkoriego (z 14 stycznia 1926 roku) w Chikhorcia 2015, 215.

³³ W jego mieszkaniu poznali się Halina Troicka i Witalis Ugrechelidze, ślubu udzielał im św. Grzegorz Peradze (Bujnowska 1997, 74; Sewdia Daredżan 1999, 104). Zachował się ich akt ślubu (również tabelaryczny), zob. Ostapczuk 2014a, 284-285.

jego, ale całej rodziny Bagrationich. Św. Grzegorz Peradze był bowiem „kapłanem kolonii gruzińskiej” (Materski 2008, 24).

Zachowało się zdjęcie Aleksandra Bagrationi ze szpitala z 1938 roku z żoną Barbarą i Zofią, żoną majora J. Mamaładze (Bujnowska 1997, 78). Być może w albumach Jerzego Mamaładze Aleksander znajduje się także na innych zdjęciach³⁴.

Aleksander Bagrationi był w Wojsku Polskim kontraktowym podpułkownikiem w Korpusie Kontrolerów (Suchcitz 1992, 28). Uczestniczył w kampanii wrześniowej 1939 roku³⁵. Razem z rządem Polski i wojskiem³⁶ był ewakuowany do Rumunii, gdzie – pod naciskiem Niemiec, podobnie jak inni Polacy – został internowany i osadzony w jednym z kilkudziesięciu powstałych tam obozów. Był zapewne jednym z 5000 żołnierzy i z 800 oficerów, którzy nie uciekli z obozów w Rumunii i po zawarciu paktu antykominternowskiego władze tego państwa w lutym 1941 roku przekazały Niemcom³⁷. W przypadku Aleksandra Bagrationiego³⁸, wydarzenie to miało miejsce w dniu 8.02.1941 roku w Cornet (k. Bacău)³⁹. Przekazani Niemcom żołnierze zostali przewiezieni do

³⁴ Album Jerzego Mamaładze został opublikowany w całości i opracowany przez D. Kolbaię (Kolbaia 2008, 219-251). O nim i jego albumie zob.: Bujnowska 1996, 76-83; 1997, 73-78.

³⁵ Wojskowe Biuro Badań Historycznych, <http://www.straty.pl/index.php/en/szukaj-w-bazie> (dostęp 2016.04.20).

³⁶ Do Rumunii przedostało się około 50 000 żołnierzy.

³⁷ Szerzej o sytuacji Polaków w Rumunii zob. Willaume 1981; 2004.

³⁸ Losy polskich żołnierzy internowanych w Rumunii nie doczekały się kilku szczegółowych opracowań, jako przykład można wymienić prace: Jellenta 1963; Dubicki 1990; 1994.

³⁹ Informacje te pochodzą z:

– dokumentów Biura Informacyjnego Wermachtu ds. Strat Wojennych i Jeńców Wojennych (Wehrmachtauskunftstelle für Kriegerverluste und Kriegsgefangene), które obecnie są przechowywane w Archiwum Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łombianowicach-Opolu (sygnatury WAST 5205 (s. 2) oraz WAST 5051 (s. 5));

– dokumentów Polskiego Czerwonego Krzyża: strony internetowej (<http://www.straty.pl/index.php/en/szukaj-w-bazie>) (dostęp 2016.04.15)) oraz karty jenieckiej Aleksandra Bagrationi, której kopia została udostępniona przez Biuro Informacji

Rzeszy i skierowani do prac, a oficerowie trafili do oflagów. Aleksander Bagrationi – na co wskazuje jego karta jeniecka – od 14.03.1941 roku był jeńcem różnych oflagów⁴⁰ niemieckich⁴¹: VI-E (Dorsten) z numerem jenieckim 23; VI-C; IV-C (Colditz) od 21.08.1941 roku; przekazanie z VI-E do IV-C w dniu 26.08.1941 roku; II-C (Woldenberg)⁴² od 6.08.1942 roku). Jako osobę (w przypadku zgonu) do powiadomienia wpisano: Barbarę Bagrationi (zam. w Warszawie al. Niepodległości 245 m. 96) i dr. Grzegorza Alszybaję (zam. w Warszawie, ul. Smolna 14). Dnia 6.11.1942 roku Aleksander Bagrationi został, być może po interwencji/ach Komitetu Gruzjińskiego w Polsce, zwolniony⁴³ do Warszawy. Dokumenty Wehrmachtu i karta jeniecka podają inny powód zwolnienia Aleksandra. Został on zwolniony „w interesach niemieckich do Warszawy” (deutschen Interesse nach Warschau entlassen). Brak jest świadectw wskazujących na faktyczny jego powrót – co zapewne miało miejsce – do stolicy i ponowne jej opuszczenie⁴⁴ (co miało miejsce, najprawdopodobniej, już po powstaniu warszawskim⁴⁵). Po

i Poszukiwań Polskiego Czerwonego Krzyża (L. Strat PCK - 20398). Na karcie jenieckiej brak jest daty wzięcia do niewoli.

⁴⁰ Oflagami (od niem. Offizierslager für kriegsgefangene Offiziere) nazywano obozy jenieckie, w których przetrzymywano oficerów wziętych do niewoli w czasie wojny. Numery rzymskie oznaczały prowincje wojskowe Rzeszy, zaś litery kolejność ich powstania. Por. Matuchniak-Krasuska 2014, s. 26.

⁴¹ A. Suchcitz wymienił tylko Oflag IV-C Colditz (Suchcitz 1992, 28).

⁴² Był to największy obóz jeniecki dla polskich oficerów w czasie II wojny światowej (Matuchniak-Krasuska 2014, 27). Szerzej o tym oflagu zob. m.in. Olesik 1988; Pierzchlewicz 2009, 240-248; Toczewski 2009; Słowiński 2011, 95-109.

⁴³ Artemi Aroniszydze, który po kapitulacji przebywał w oflagach pod Hamburgiem i Dreznem (od II połowy 1941 r.), został zwolniony jako Gruzini i do Warszawy wrócił w 1942 roku (Aroniszydze 1992, 45; Kozłowski 1999, 36; Stala 1999, 108). Aleksander Zachariadze został zaś zwolniony po 2 tygodniach („Ze wspomnień...”, 49). Być może także i Aleksander Bagrationi w tym czasie wrócił do Warszawy.

⁴⁴ Być może przez Włochy i z pomocą armii generała Andersa (w którego korpusie oficerowie gruzińscy znaleźli pomoc) przedostał się on do Anglii (por. „Ze wspomnień...”, 50-51).

⁴⁵ Po upadku powstania warszawskiego gen. A. Zachariadze (wraz z G. Nakaszydze) opuścił Polskę i wraz z innymi gruzińskimi oficerami znalazł się w strefie kontrolowanej

wojnie Aleksander Bagrationi mieszkał w Anglii, gdzie był „seniorem «polskiej kolonii gruzińskiej»” (Suchcitz 1992, 20). Jego pogrzeb odbył się 30 kwietnia 1955 roku w Prawosławnej Cerkwi Wojska Polskiego pw. św. Mateusza (Suchcitz 1992, 28).

Księżna Barbara Bagrationi (1885-1969) pochodziła z rodu Bożbawk-Melikowowych⁴⁶. Ona również aktywnie uczestniczyła w życiu emigracji w Warszawie. Została wybrana na zastępcę przewodniczącej powołanej w 1930 roku kobiecej sekcji Klubu „Prometeusz” (Wiszka 2005, 153; *Klub „Prometeusz”...*; Libera 2010, 222) i była jedną z wybitniejszych spośród 22⁴⁷ działaczy tego klubu w Polsce (Libera 2010, 222).

Aleksander i Barbara Bagrationi są pochowani w Londynie na Cmentarzu Brompton (Suchcitz 1992, 28).

Ich córka, znana powszechnie jako Lulu, miała na imię Maria⁴⁸: urodziła się 5 stycznia 1916 roku i zmarła⁴⁹ 24 stycznia 1973 roku⁵⁰. Była podporucznikiem w Pomocniczej Wojskowej Służbie Kobiet (PWSK). W 1938 roku uzyskała dyplom Szkoły Nauk Politycznych w Warszawie. W 1945 roku była żołnierzem 17. Kompanii Transportowej PWSK, a od 1946 roku 318. Kompanii Kantyn Polowych 2. Korpusu. Po wojnie pracowała jako szef stenotypistek w Radiu „Liberty” (*Radio Free Europe...*, 66). Tych kilka faktów z jej życia, podobnie jak i o jej ojcu Aleksandrze, opublikował Andrzej Suchcitz (1992, 28).

przez aliantów („Ze wspomnień...”, 48 (przypis nr 1). Mieszkał przez jakiś czas w okolicach Salzburga, skąd po zakończeniu wojny wyjechał do Paryża (Kowalski 2001, 199).

⁴⁶ Informacje o niej zob. Suchcitz 1992, 28. W Archiwum Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łombianowicach-Opolu nie ma dokumentów dotyczących ani Barbary, ani Marii Bagrationi.

⁴⁷ Wykaz 22 wybitnych działaczy klubu w Polsce, zob. Notatka Biura Studiów GZI MON o Klubie „Prometeusz” w Warszawie ze stycznia 1951 roku – IPN BU sygn. 00 231/259, t. 1, k. 158-160 (przedruk zob. Libera 2010, 223).

⁴⁸ Informacje o niej zob. Suchcitz 1992, 28; *Brompton Cementery...*, 22.

⁴⁹ W latach 70. Maria Bagrationi mieszkała w Niemczech (prawdopodobny adres to: Garten str. 12, Unterfoehring 8043 Monachium (zob. <http://www.london-gazette.co.uk/issues/46486/pages/1852/page.pdf> (dostęp 2013.10.17))).

⁵⁰ Por. także: <http://www.london-gazette.co.uk/issues/46486/pages/1852/page.pdf> (dostęp 2013.10.17).

Wniosek awansowy na stopień podporucznika rezerwy z 1947 roku przechowywany w Instytucie Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie zawiera o Marii znacznie więcej informacji, a mianowicie: miejsce urodzenia – Żytomierz (Rosja); wykonywany zawód – urzędniczka; stan cywilny – panna; data mianowania na stopień kpr. pchr. – 14.04.1946 rok; kategoria zdrowia – A; sugerowane stanowisko oficerskie – administracyjne; nauka w Szkole Podchorążych (PSK przy CWA) – od 7.01.1946 do 14.04.1946 roku; odznaczenia wojenne – Odznaka Pamiątkowa 2. Korpusu (7.11.1946); kary sądowe – niekarana; przebieg służby wojskowej: 30.05.1945 roku wcielona do PSK 17. Komp., 7.01.-14.04.1946 roku Szkoła Podchorążych PSK przy CWA, 14.04.1946 roku awansowana do stopnia kaprala (z żołdem ochotniczki), 25.04.1946 roku przeniesiona do Plut. PSK przy CWA na stanowisko tłumacza. Zawarte we wniosku oceny i opinie przełożonych (dowódców oddziałów) Marii Bagrationi są bardzo pozytywne.

Przedstawione wyżej informacje dotyczące trzech osób prawosławnej książej rodziny Bagrationich – Aleksandra, Barbary i Marii – poświadczają znane z literatury przedmiotu opinie o szczątkowym stanie zachowania, zawierających informacje o emigracji gruzińskiej w Polsce, materiałów archiwalnych (Młynik 1992, 71-72). Niestety tylko czasami – i to w przypadku zupełnie innych osób emigracji gruzińskiej – dotyczyły one życia religijnego, np. sakramentów chrztu i małżeństwa czy zgonów⁵¹.

Jedynie w przypadku ostatniego członka czteroosobowej prawosławnej rodziny Bagrationich – Mikołaja – w archiwach warszawskich zachowało się nieco więcej informacji umożliwiających odtworzenie wydarzeń z jego życia osobistego, rodzinnego, religijnego, działalności (co prawda dość skąpej) na rzecz emigracji gruzińskiej czy studiów w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie.

⁵¹ O aktach (chrztów, małżeństw i zgonów) emigracji gruzińskiej z Parafii Prawosławnej św. Trójcy w Warszawie (ul. Podwale 5) zob. Ostapczuk 2014a, 263-287.

Syn Aleksandra i Barbary – Mikołaj Bagrationi – urodził się 12 lutego 1908 roku w Karsie (obecnie Turcja). Po utraceniu niepodległości przez Gruzję, mając 14 lat, razem z rodzicami udał się na wieczną emigrację.

Życie na obczyźnie w wieku 14 lat – jak napisał w 1929 roku jednym ze swych podań [12]⁵² – rozpoczął jakoby od Belgii⁵³. Jednak w dokumencie, sporządzonym 26 listopada 1925 roku przez St. Korwina-Pawłowskiego (Szerzej o nim zob. Maj 2007, 84-89; 2012, 75-84), opisującym (bardzo zwięźle) sytuację pułkowników niezakontraktowanych w WP i wskazującym potrzebę ich zakontraktowania przy Aleksandrze Bagrationim wymieniono żonę i dwójkę dzieci⁵⁴. Zapis w dyplomie z Belgii (o którym będzie mowa dalej) „Pan Bagration Mikołaj z Warszawy” [6] sugeruje na jego przybycie do Belgii właśnie ze stolicy Polski. Stąd też można przypuszczać, że Mikołaj Bagrationi i jego siostra Maria przed 1928 rokiem mieszkali jednak razem z rodzicami w Warszawie. Z drugiej jednak strony, zastanawiającym może być fakt uzyskania przez zamieszkującego w Warszawie M. Bagrationiego stypendium na edukację w Belgii⁵⁵.

Mikołaj Bagrationi jako stypendysta Belgijskiego Komitetu Opieki nad Dziećmi Emigrantów Politycznych w roku szkolnym 1927/1928 kształcił się w Leuze (obecnie Leuze-en-Hainaut). Nauki w roku szkolnym 1927/1928 pobierał w Collège Épiscopal de Leuze (obecnie Collège et Institut Technique Saint-Eloi). Edukację ukończył w 1928 roku.

⁵² Umieszczone w nawiasach kwadratowych cyfry wskazują na numer strony dokumentów w tezcze studenckiej SGGW Mikołaja Bagrationiego nr 3171.

Informacja znajduje się w podaniu o przedłużeniu sesji (zdawanie egzaminów w listopadzie 1929 r.) z dnia 4.11.1929 r. Archiwum Centralnym Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego (AC SGGW) [f. 12].

⁵³ Tę samą informację podał również P. Libera (Libera 2015, 154).

Wiadomo jednak, że we wrześniu 1922 roku obok emigracji wojskowej przybyła do Polski także i emigracja cywilna, łącznie około 300 osób (Materski 2008, 15).

⁵⁴ Archiwum PAN, Materiały Jana Reychmana (III-168) nr 191.

⁵⁵ Zarówno te, jak i inne, wątpliwości wskazują na szcztątkową znajomość faktów z życia cywilnej emigracji gruzińskiej.

Poświadczają to trzy dyplomy z 19, 23 i 28 lipca⁵⁶. Znajdują się na nich własnoręczne podpisy Mikołaja Bagrationiego.

W dyplomie Szkoły Rolniczej pod nadzorem rządowym z dnia 19 lipca 1928 roku [8] znajduje się informacja, że „Komisja egzaminacyjna dla uczniów kończących zajęcia w Szkole Rolniczej w Leuze zaświadcza, że *Pan Bagration Mikołaj z Warszawy* zdał *satisfakcjonująco* egzaminy teoretyczne i praktyczne, które są wymagane przez Rząd: Fizyka, Chemia nieorganiczna i organiczna, Botanika, Zoologia, Agrologia i Agronomia, Chemia rolnicza i Nauki specjalne: Anatomia, Fizjologia, Higiena, Żywnienie, Zootechnika i wygląd zewnętrzny zwierząt domowych, Zarządzanie i Księgowość rolna”. Na dole znajdują się podpisy M. Bagrationiego oraz (nieczytelne) przedstawiciela szkoły, rządu i komisji egzaminacyjnej.

W dyplomie Szkoły Rolniczej i Mechaniki Rolnej z 23 lipca 1928 roku [6] znajduje się informacja, że „*Pan Bagration Mikołaj z Warszawy*, uczeń klasy pierwszej otrzymał wynik 6/10 punktów”. Następną rubryką „Uznaje się go zdolnym odbyć zajęcia z ...” została pusta. Na dole znajdują się podpisy M. Bagrationiego oraz stempel z podpisem dyrektora szkoły.

W dyplomie Szkoły Rolniczej pod nadzorem rządowym z dnia 28 lipca 1928 roku [7] znajduje się informacja, że „Komisja egzaminacyjna dla uczniów, którzy zakończyli swoją naukę w Szkole Mechaniki Rolniczej przy Koledżu Biskupim w Leuze, zaświadcza, że *Pan Mikołaj Bagration z Warszawy* otrzymał 260 punktów na 300 w czasie egzaminów teoretycznych i praktycznych w całym obszarze materiału programowego. Zostaje mu wydany dyplom Mechanika Obsługującego Maszyny Rolnicze”. Na dole znajdują się podpisy M. Bagrationi oraz członków komisji.

Zrobione podczas nauki w Leuze zdjęcia Mikołaja Bagrationi wykorzystywał w latach następnych. Zachowało się etui po zdjęciach [45] z Belgii i jego jedna fotografia⁵⁷.

⁵⁶ P. Libera wskazał na ukończenie szkoły 23 lipca 1928 roku (Libera 1015, 154).

⁵⁷ Fotografiją Mikołaja Bagrationiego udostępniła p. Ewa Lech-Szymerska.

Po ukończeniu edukacji w Belgii Mikołaj przyjechał⁵⁸ do Warszawy. Zamieszkał razem z rodzicami przy ulicy Nowowiejskiej 47 mieszkanie 66.

Zapewne od razu poczynił starania o kontynuację nauki. W dniu 25 sierpnia 1928 roku, a więc miesiąc po otrzymaniu dyplomu, otrzymał zaświadczenie (z L.dz 100) od warszawskiego Komitetu Gruzińskiego⁵⁹ (z siedzibą przy ul. Podwale 6 m. 10), w którym czytamy [4]: „Komitet Gruziński w Polsce na zasadzie dokumentów osobistych, przedstawionych przez emigranta politycznego Pana Bagrationa Aleksandra, niniejszym stwierdza, iż jego syn Bagration Mikołaj urodził się dnia 12 lutego 1908 roku w mieście Kars. Wymieniony jest wyznania prawosławnego. Powyższe zaświadczenie wydane zostaje celem załączenia do podania p. Mikołaja Bagrationa o zaliczenie go w poczet studentów Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie”⁶⁰. Pismo podpisał m.in. prezes komitetu.

Dnia 27 sierpnia 1928 roku Mikołaj Bagrationi złożył⁶¹ w sekretariacie Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego podanie [1-3] do rektora o przyjęcie go „jako studenta zwyczajnego” na I semestr Wydziału rolniczego. W podaniu znajdują się następujące informacje [1]:

- dane Mikołaja (data i miejsce urodzenia; obywatelstwo: gruzińskie; język ojczysty: gruziński; wyznanie: prawosławne; miejsce zamieszkania: Warszawa, Nowowiejska 47 m. 66);

⁵⁸ W podaniu z 4 listopada 1929 roku skierowanym do Rady Wydziału Rolnego SGGW Mikołaj napisał, że do Warszawy przyjechał we wrześniu 1928 roku [12], co pozostaje w sprzeczności z podpisanym [2] w dniu 27 sierpnia 1928 roku podaniem o przyjęcia na studia w SGGW [1-2].

⁵⁹ J. Tumaniszwili wspomina, że Komitet Gruziński w Polsce zajmował się sprawami cywili, tzn. „młodzieży najrozmaitszego pochodzenia, która w jakiś tam sposób dotarła do Warszawy. (...) nie sprawiali oni dobrego wrażenia, Komitet miał z nimi wiele kłopotów” (Tumaniszwili 1992, 41).

⁶⁰ Z emigracji gruzińskiej wykształcenie rolnicze posiadał Jérôme Mamaładze, brat Jerzego Mamaładze (Bujnowska 1997, 77).

⁶¹ Na stronie 1. znajduje się pieczętka Księgi Zgłoszeń Studenckich z datą 27.08.1928 i liczbą dziennika 3.

- dane i zawód ojca: „Aleksander, oficer”;
- dotychczasowe wykształcenie: szkoła w Belgii, ukończona 23 lipca 1928 roku;
- stosunek do wojskowości: w wojsku nie służył „jako obcokrajowiec”;
- praktyka zawodowa: „studja praktyczne i teoretyczne na wydziałach „Mécanique Agricole” i d’Agriculture”;
- sposób utrzymania się w czasie studiów: „dotychczas był stypendystą Belgijskiego Komitetu Opieki na dziećmi emigrantów politycznych”.

Strona druga [2], na której znajduje się tabela z ocenami z matury, została pusta. Mikołaj Bagrationi nie miał świadectwa egzaminu dojrzałości, dlatego też złożył w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego świadectwo z Belgii w celu „uznania za równoprawne ze świadectwem polskim”. Strony 3. i 4.⁶² podania również zostały puste.

Podanie podpisał [2] własnoręcznie 27 sierpnia 1928 roku.

Do podania do rektora Mikołaj Bagrationi załączył pismo od Komitetu Gruzjińskiego w Polsce z dnia 25 sierpnia 1928 roku o numerze 102., skierowane do Rektora SGGW z prośbą o [5]: „przyjęcie p. Bagrationa w poczet studentów SGGW w Warszawie na Wydział Rolniczy”. W piśmie tym znajduje się też informacja, że „świadectwa p. Bagrationa z ukończenia szkoły średniej w Leuze w Belgji zostają jednocześnie przesłane do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z prośbą o uznanie świadectwa z ukończenia wymienionej szkoły za równoważne ze świadectwami dojrzałości państwowych szkół polskich, po załatwieniu której to formalności zostaną przedłożone dodatkowo”.

Komitet Gruzjiński w Polsce w dniu 25 sierpnia pismem o numerze 101. wystąpił o to z prośbą do ministerstwa, które to w piśmie z dnia 18 września 1928 roku (OPrez-5754/28) „uznało uzyskane przez Pana [Mikołaja] świadectwo ukończenia w 1928 roku belgijskiej szkoły

⁶² Czwarta strona podania nie ma numeru.

średniej <...> za równoważne ze świadectwem dojrzałości polskich państwowych szkół średnich ogólnokształcących”, „dopuszczając do studiów w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego” [11].

Po uznaniu przez ministerstwo świadectw ze szkoły w Leuze Komitet Gruziński w Polsce pismem nr 114. z dnia 21 września 1928 roku [10] przekazał „jako uzupełnienie” poprzedniego pisma (nr 102/28 z dnia 25 sierpnia 1928 r.) orzeczenie ministerstwa oraz trzy oryginały świadectw. Świadectwo z 19 lipca 1928 roku zostało wykorzystane jako dokument do przyjęcia na studia (immatrykulacji) w dniu 30 października 1928 roku potwierdza to pieczętka [9] z tekstem: „dokument przyjęto za podstawę do immatrykulacji dn. 30. X. 1928 r. Album Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego L: 3171”. Mikołaj Bagrationi otrzymał numer indeksu 3171. Potwierdza to również taka sama pieczętka znajdująca się na stronie 1. podania [1] oraz wpis w księdze studentów (z lat 1925-1933). Od tego dnia Mikołaj Bagrationi mógł kontynuować naukę.

Zarówno Mikołaj Bagrationi, jak i cała jego rodzina, aktywnie uczestniczyli w życiu kaukaskiej emigracji w Polsce. Zapewne z powodu młodego wieku i podjętych studiów w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego mógł aktywnie uczestniczyć w działalności Związku Studentów Kaukaskich w Polsce⁶³. Organizacja ta, powstała jesienią 1929 roku pod patronatem Instytutu Wschodniego (Woźniak 2013, 177), skupiała młode pokolenie emigracji kaukaskiej w Warszawie. Jej wiceprezesem został – stypendysta (Libera 2015, 100) Instytutu Wschodniego – Mikołaj Bagrationi⁶⁴.

Kilka informacji o przebiegu jego studiów w roku akademickim 1928/1929 zawiera pismo [12-13] z 4 listopada 1929 roku (nr 403) do Rady Wydziału Rolnego SGGW. Mikołaj miał wtedy zaliczone i odbyte wszystkie praktyki z I roku. Podanie zawiera prośbę o zdawanie egzaminów z I roku

⁶³ Aktywność Mikołaja Bagrationiego w Komitecie Gruzińskim przypada na późniejszy okres jego życia.

⁶⁴ Prezesem został Batyr-Bek Kazi-Chan, skarbnikiem: Grzegorz Kerceli, sekretarzem: Murat-Bej Baragun i wolnym członkiem Szukri Rustembejli. Zob. „Emigracja Kaukaska w Polsce”, 45; Woźniak 1991, 38; 2013, 177.

w późniejszym terminie, tzn. w listopadzie. M. Bagrationi motywował to: intensywną nauką języka polskiego i bardzo trudnymi warunkami materialnymi. Prośba jednak nie została rozpatrzona pozytywnie. Informacja na podaniu [12] wskazuje konieczność odbycia urlopu.

Komitet Gruziniński w Polsce pismem [14], podpisanym przez wiceprezesa, nr 222. z dnia 13 listopada 1929 roku zaświadczył „o ciężkich warunkach materialnych emigranta politycznego i prosił o udzielenie urlopu bezpłatnego”. Mikołaj Bagrationi pismem [15] z 14 listopada 1929 roku (nr 434), skierowanym do rektora, także wnioskował o roczny urlop bezpłatny. Dziekan wyraził zgodę, zastrzegając konieczność zdania wszystkich egzaminów z I roku do 30 września 1930 roku. Fakty te potwierdza pismo [16] z dnia 16 listopada 1929 roku od rektora SGGW do Mikołaja Bagrationi.

Mikołaj Bagrationi zdał wtedy egzaminy: 30 stycznia 1930 roku z botaniki ogólnej na ocenę dobrą [22], 11 lipca 1930 roku z fizyki na ocenę dostateczną [24] i 25 września 1930 roku z zoologii ogólnej na ocenę dostateczną [26]. Poświadczają to świadectwa egzaminacyjne. Z powodu trudnej sytuacji materialnej⁶⁵ Mikołaj Bagrationi⁶⁶, niestety, musiał przerwać studia.

⁶⁵ O trudnej sytuacji gruzińskich studentów uczelni w Warszawie stypendystów Komitetu Gruzinińskiego zob. Libera 2015, 147-168.

Aleksander Zachariadze w swoich wspomnieniach napisał: „Byłem generałem dywizji i moja miesięczna pensja w Warszawie wynosiła 1725 złotych. Ponieważ nie mogłem otrzymać stałego etatu, nie dostawałem dodatku, który wynosił 1500 złotych. Z mojej pensji potrącano: 16% podatek państwowy, 12% – podatek specjalny dla oficera kontraktowego, 12% – pożyczka państwowa <...> i na pomoc ubogim – 6%. Tak więc na rękę brałem mniej więcej 1000 złotych. Z tego 250 złotych wydawałem na swoje potrzeby i pomoc emigrantom. Moi dwaj synowie ukończyli najpierw gimnazjum a później politechnikę. Musiałem więc żyć skromnie, podobnie jak i większość oficerów” („Ze wspomnień...”, 49). Major A. Aławidze w listopadzie 1938 roku zarabiał miesięcznie 743 złote brutto, zaś po potrąceniach 560 zł (Kozłowski 1999, 39).

⁶⁶ W dokumentach darczyńców Komitetu Gruzinińskiego „ofiarujących różne, często znaczne, kwoty” do najczęściej występujących nazwisk, obok gen. A. Zachariadze, rtm. D. Szalikaszwiliego i por. W. Łomidze, jest też ks. Bagrationi (Lubach 1994, 79). Chodzi, być może, tu o późniejszy okres, np. II połowę lat 30.

Dopiero 30 września 1933 roku zwrócił się [17] on z prośbą (pismo nr 295) do rektora o przyjęcie na III semestr. W tym czasie zdał już wszystkie egzaminy z I roku i w dniach 1 sierpnia – 20 października 1932 r. odbył w Willamowie w powiecie łomżyńskim praktykę. W zaświadczeniu z dnia 1 listopada 1932 roku [18] o odbytej praktyce podane są (błędne) jego dane: urodzony 25 lutego 1908 roku w Tyflisie.

10 października 1933 roku Mikołaj Bagrationi [17] został przywrócony na studia w SGGW i mógł (po ustaleniu semestru [17]) kontynuować naukę.

W tym samym roku w listopadzie (11.1933) zdał egzaminy z: chemii organicznej na ocenę dobrą [28] i chemii nieorganicznej na ocenę dostateczną [30]. W roku następnym (1934) zdał egzaminy: 13 lutego z fizjologii roślin na ocenę niedostateczną [32] i poprawkowy 14 października na ocenę dostateczną [34], 28 czerwca z ekonomii społecznej na ocenę dobrą [33]. Poświadczają to świadectwa egzaminacyjne.

Zmiana programu nauczania w SGGW i trudna sytuacja materialna komplikowała kontynuację studiów.

W rozpatrzonym pozytywnie podaniu [19] do Dziekana Wydziału Rolniczego z dnia 18 grudnia 1934 roku (L.dz. 511) Mikołaj zwrócił się z prośbą o „odrabianie zaległości”. Pismo zawiera też informację o opłaconym w terminie (przed 10 grudnia) czesnym [19].

W 1935 roku zdał cztery egzaminy, które powinien był zdać w roku akademickim 1933/34: 16 lutego z prawa cywilnego na ocenę dobrą [35], 17 maja z mikrobiologii rolniczej na ocenę dostateczną [36], 28 czerwca z anatomii zwierząt domowych na ocenę dostateczną [37], 6 grudnia z fizjologii zwierząt na ocenę dostateczną [38]. W 1936 roku zdał dwa egzaminy: 12 lutego z mineralogii i geologii na ocenę dostateczną [39], 29 lutego z gleboznawstwa na ocenę dostateczną [40]. Potwierdzają to świadectwa egzaminacyjne.

Mikołaj Bagrationi z otrzymanych w roku akademickim 1933/34 15 bloczków egzaminacyjnych [41] do sekretariatu zwrócił tylko 8 (w tym jeden z egzaminu poprawkowego (z Fizjologii roślin). W jego

teczce zachowała się także karta z wykazem zdanych egzaminów [46-47].

W pozytywnie rozpatrzonym podaniu z dnia 7 marca 1936 roku (które wpłynęło do SGGW 9 marca 1936 r. (L.dz. 213)) skierowanym do Dziekana Wydziału Rolnego [20] Mikołaj Bagrationi, student IV semestru (a więc wciąż roku II), prosił „o udzielenie urlopu półpłatnego na semestr letni” (roku akademickiego 1935/1936), ponieważ „trudno mu wpłacić chesne roku II⁸⁰, płatne już drugi raz”, a „czas ten pragnie wykorzystać na składanie egzaminów”. W tezcze studenckiej znajduje się pozytywna decyzja dziekana z dnia 9 marca 1936 roku (L 1703/36) [21]⁶⁷.

W 1936 roku Mikołaj Bagrationi, jako członek Orientalistycznego Koła Młodych, uczestniczył w miesięcznej (od 1 do 31 sierpnia) praktyce zagranicznej „w dziele tytonioznawczej”⁶⁸ w Bułgarii⁶⁹, zorganizowanej przez Instytut Wschodni w Warszawie⁷⁰, którego był stypendystą (Libera 2015, 99-100).

Mikołaj Bagrationi od wpisania na II rok studiów w październiku 1933 roku do marca 1936 roku nie zaliczył wszystkich egzaminów przypisanych do tego roku studiów. Można stwierdzić, że jego nauka w SGGW zakończyła się w roku 1936 roku, ponieważ ostatni dokument w tezcze osobowej ma właśnie tę datę.

Studiów w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, które trwały od 1928 do 1936 roku, Mikołaj Bagrationi nie ukończył. Być może (obok poziomu znajomości języka polskiego {przynajmniej w pierwszych latach studiów} i opanowania materiału objętego programem nauczania oraz sytuacji materialnej) pośrednio przyczyniła

⁶⁷ W tezcze studenta SGGW Mikołaja Bagrationi zachowały się również pokwitowania opłat za studia wnoszonych przez niego z roku akademickiego 1933/1934 [42], 1935/1936 [43-44].

⁶⁸ W rzeczywistości celem wycieczki była analiza nastawienia młodzieży bułgarskiej do ZSRR i Turcji oraz zainteresowanie jej ideą prometejską (Maj 2007, 65).

⁶⁹ Wykaz i dane uczestników wyjazdu do Bułgarii zob. CAW E2 OII SB, sygn. L.303.4.5701.

⁷⁰ „Wschód-Orient”, kwiecień-wrzesień 1936, s. 100 (cyt. za Maj 2007, 65.122-123 (przypis nr 120)).

się do tego także działalność na rzecz emigracji gruzińskiej i ruchu prometejskiego w Polsce.

Na początku lat 30. był on⁷¹ wiceprezesem⁷² i skarbnikiem Związku Studentów Kaukaskich⁷³ w Polsce (Woźniak 1991, 38; 1992, 94). Był członkiem (w 1936 roku) Orientalistycznego Koła Młodych w Instytucie Wschodnim, gdzie Gruzini⁷⁴ stanowili drugą (po Ukraińcach) najliczniejszą grupę emigracyjną (Maj 2007, 65). Orientalistyczne Koło Młodych skupiało bowiem nie tylko studentów Instytutu Wschodniego, lecz szerokie środowiska młodzieży akademickiej (Mikulicz 1971, 217).

W latach 1934⁷⁵-1940 był on sekretarzem⁷⁶ Komitetu Gruzjińskiego⁷⁷ w Polsce⁷⁸, wokół którego skupiała się młodzież gruzińska

⁷¹ Razem z innym Gruzinem Grzegorzem Kercelem.

⁷² Związek Studentów Kaukaskich w Polsce powstał w 1929 roku pod patronatem Instytutu Wschodniego. Jego prezesem był Batur Bek Kazi-Chan, a sekretarzem Murat-Bej Baragun (Woźniak 1991, 38).

⁷³ W Warszawie działało także Koło Studentów Gruzjińskich w Polsce, o którym brak jednak szczegółowych informacji (Woźniak 1991, 38).

⁷⁴ W 1930 roku w Orientalistycznym Kole Młodych wyodrębniła się sekcja kaukaska (Maj 2007, 117).

⁷⁵ Czasami wskazuje się rok 1933.

⁷⁶ Przewodniczącymi Komitetu Gruzjińskiego w Polsce byli: S. Kuruliszwili, J. Salakaja, A. Godzijaszwili i K. Imnadze (Woźniak 1991, 38). W 1939 roku prezesem był dr Ałszybaja (Sewdia Daredżan 1999, 104).

J. Salakaja był prezesem jeszcze 29 marca 1933 r., po nim Wasyl Indżja, którego 28 sierpnia 1937 roku zastąpił Jerzy Nakaszycze. W poszczególnych zarządach zasiadali: Jerzy Nakaszycze, Mikołaj Bagrationi, Konrad Imnadze i Aleksander Godzijaszwili (w 1933 r. był on wiceprezesem) (Lubach 1994, 78).

W 1929 r. wiceprezesem komitetu był R. Kazbek.

⁷⁷ Powstał on w I poł. 1922 roku, jego prezesem został Sergo Kuruliszwili. Komitet udzielał pomocy materialnej emigrantom gruzińskim i ich rodzinom, organizował obchody rocznicowe i spotkania towarzyskie, prowadził działalność wydawniczą, etc. (Woźniak 1991, 38; 1992, 94).

W latach trzydziestych prezesem Komitetu Gruzjińskiego w Polsce był także Aleksander Godzijaszwili (Godzijaszwili 1991, 52).

⁷⁸ Mikołaj Bagrationi często zasiadał w Zarządzie Komitetu Gruzjińskiego w Polsce (Lubach 1994, 78-79).

Wspomniane przez J. Lubacha dokumenty pochodzą z Ekspozytury nr 2 Oddziału

prowadząc działalność samopomocowo-naukową (Mikulicz 1971, 219). W 1939 roku – właśnie jako sekretarz Komitetu Gruzjińskiego – udzielił wywiadu pt. „Warszawa egzotyczna – Gruzini” do Kuriera Warszawskiego, który ukazał się 16 sierpnia (nr 225, wydanie wieczorne, str. 5) (Woźniak 1992, 92-93.95).

Mikołaj Bagrationi był redaktorem i administratorem⁷⁹ pisma „Młody Prometeusz: organu młodzieży prometeuszowskiej” (Libera 2015, 98)⁸⁰, którego pierwszy⁸¹ numer ukazał się w kwietniu 1936 roku⁸². Swój artykuł zatytułowany „Czarna obwódka” podpisał: N. B-ni⁸³.

II Sztabu Generalnego (kierowanego przez kpt. Edmunda Charaszkiewicza) i są przechowywane w jednym z archiwów w Moskwie (wcześniej były w tajnych archiwach NKWD) (Lubach 1994, 78).

Dokumenty dotyczące kolonii gruzińskiej w Polsce przechowywane są także w Centrum Przechowywania Zbiorów Historyczno-Dokumentacyjnych Federacji Rosyjskiej (dawniej: Centralne Państwowe Archiwum Specjalne) w Moskwie (f. 1a, op. 5, j.ch.3) (Materski 1994, 80).

⁷⁹ Na tylnej okładce Młodego Prometeusza z 1936 roku widnieje zapis: Redakcja i administracja M.P. N. Bagrationi. Pologne – Warszawa – Al. Jerozolimskie 7 m. 11 (<http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=30625&from=publication>; dostęp 2016.04.17).

⁸⁰ Informacje o czasopiśmie zob. <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication/35450?tab=1> (dostęp 2016.04.17); https://aleph.koszykowa.pl/F?func=item-global&doc_library=BPW01&doc_number=000153466&year=&volume=&sub_library=CZAS (dostęp 2016.04.17).

⁸¹ Drugi numer ukazał się w 1938 roku. Redaktorem odpowiedzialnym był Waław Pedu, zaś wydawcą z ramienia „Młodego Prometeusza” Borys Horajewskij. Zob. <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/publication?id=35450&tab=3> (dostęp 2016.04.17).

⁸² Zob. <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=30625&from=publication> (dostęp 2016.04.17).

⁸³ „Młody Prometeusz”, 1, 1936, s. 5. <http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/docmetadata?id=30625&from=publication> (dostęp 2016.04.17).

P. Libera jako autora tekstów wymienił tylko E. Szynekiewicza, A. Zihina i B. Biłłatego (Libera2015, 98-99).

Podczas nauki w SGGW Mikołaj Bagrationi poznał⁸⁴ zapewne wielu studentów. Wśród nich była także Helena Rudzka, która studiowała na tej samej uczelni.

Helena Rudzka urodziła się 6 (lub 19⁸⁵) marca 1904 roku⁸⁶ w Dźwińnie⁸⁷ (obecnie Łotwa). Była córką Janiny (z d. Jocher (1882-1926)) i Józefa Rudzkiego (?-?)⁸⁸. Po śmierci ojca, jej matka drugi raz, około 1914 roku, wyszła za mąż w Sankt Petersburgu (?) za Witolda Krzemińskiego. Urodzony w 1879 roku w Neapolu (?) Witold Krzemiński był doktorem nauk medycznych. Z małżeństwa Janiny i Witolda Krzemińskiego w 1916 roku w Kałudze urodziła się ich pierwsza córka – Janina⁸⁹, młodsza siostra Heleny Rudzkiej.

Do Warszawy czteroosobowa rodzina Krzemińskich przeprowadziła się po rewolucji. W 1924 roku Witold Krzemiński z rodziną mieszkał w kamienicy przy ulicy Wilczej 57 mieszkanie 13⁹⁰ (nr telefonu 28-54), a następnie, w latach 30. przy Marszałkowskiej 59 mieszkanie 23 (nr telefonu 8 54 28)⁹¹.

Około 1921 roku Witold Krzemiński został zatrudniony w działającej

⁸⁴ Ta informacja oraz wiele innych zostało przekazanych przez Ewę Lech-Szymerską, córkę Janiny Krzemińskiej – siostry Heleny Rudzkiej.

⁸⁵ W Księdze studentów SGGW podana jest data 19 marca.

⁸⁶ Akt zgonu wystawiony w dzielnicy Warszawa Mokotów nr 1151/V z dnia 11.10.1963 roku. Oprócz daty urodzenia, znajduje się tam także informacja o dacie śmierci 10.10.1963 r., imionach rodziców: Janina i Józef, miejsce urodzenia wpisano jako ZSRR. Informacje z aktu zgonu zostały udostępnione przez pracownika kancelarii Cmentarza Powązkowskiego.

⁸⁷ Inne nazwy to Dźwińsk i Dyneburg.

⁸⁸ Innych informacji o Janinie (z d. Jocher) i Józefie Rudzkim nie udało się ustalić.

⁸⁹ Zmarła w wieku 49 lat w 1965 roku.

⁹⁰ Być może, mieszkali tam od przyjazdu do Warszawy. Nie wiadomo, czy było to ich pierwsze i jedyne miejsce zamieszkania w Warszawie.

⁹¹ *Spis abonentów Warszawskiej Sieci Telefonów... rok 1938/39*, strona 180 (kolumna lewa). Książka telefoniczna jest z przełomu 1938/39 roku, a Witold Krzemiński zmarł w kwietniu 1938 roku.

Te same dane adresów figurują w książce telefonicznej z następnego roku (zob. *Spis abonentów sieci telefonicznej..., rok 1939/1940*, strona 202 (kolumna prawa)).

od 1920 roku Klinice Neurologicznej przy ul. Nowogrodzkiej⁹². Był także dyrektorem Zakładu Przyrodoleczniczego w Krynicy (Górskiej), gdzie przebywał od czerwca do września⁹³. Funkcję tę pełnił, prawdopodobnie, od 1925 roku⁹⁴.

W 1924 roku Helena Rudzka rozpoczęła studia w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego na Wydziale ogrodniczym⁹⁵. Jej podanie [1-3] wpłynęło 10 września 1924 roku (L.dz. 151). Immatrykulacja miała miejsce 16 listopada 1924 roku [1]. Helena otrzymała numer indeksu 2182 [1].

20 lutego 1926 roku zmarła matka Heleny Rudzkiej. Ślad tego pozostał w dokumentacji studiów. W podaniu z dnia 5 marca 1926 roku prosiła ona o miesięczny urlop [8, por. też 13 i 14], zaś w podaniu z 14 października 1926 roku o urlop na rok akademicki 1926/27 [9, por. też 16]. W trakcie studiów, po śmierci matki i pod nieobecność Witolda Krzemińskiego, Helena musiała niekiedy opiekować się chorującą

⁹² Mieściła się ona w IV pawilonie Szpitala Dzieciątka Jezus przy ul. Nowogrodzkiej (Emeryk-Szajewska, Kwieciński, 1020). Witold Krzemiński został tam zatrudniony przez Kazimierza Orzechowskiego (uważanego za twórcę drugiej warszawskiej szkoły neurologicznej) razem z Zygmuntem Messingiem i Łucją Freyówną.

⁹³ W książce telefonicznej z 1938/39 roku podana została informacja, że w miesiącach czerwiec-wrzesień Witold Krzemiński mieszkał w Krynicy Zdroju (*Spis abonentów Warszawskiej Sieci Telefonów..., rok 1938/39*, s. 180 (kolumna lewa)). W opublikowanej za następny rok 1939/1940 książce telefonicznej informacja ta została usunięta (zob. *Spis abonentów sieci telefonicznej..., rok 1939/1940*, strona 202 (kolumna prawa)).

⁹⁴ Por. Echo Krynickie, z dnia 10 czerwca 1930 r., nr 1-2-3, strona 26.

Przed Witoldem Krzemińskim zakładem kierowali Józef Zanietowski (1869-1925), Józef Jasiński i założyciel Henryk Ebers (*Krynica Zdrój*, 64).

W internecie dostępny jest tekst wykładu W. Krzemińskiego pt. „Parę uwag o układzie nerwowym” wygłoszony w Krynicy 5 września 1934 roku razem z jego zdjęciem (zob. <http://krynica.org/index.php?pare-uwag> (dostęp 2013.10.17)). Być może z tej okazji wydano pozycję: *Państwowy Zakład Przyrodoleczniczy w Krynicy 1884-1934. W 50. rocznicę istnienia Państwowego Zakładu Przyrodoleczniczego w Krynicy. W 15. rocznicę zejścia jego wieloletniego kierownika śp. doktora Henryka Ebersa*. Ten jubileuszowy zeszyt przedkłada czelnikom Zarząd Zdrojowy. B.m.w.; br. (Warszawa 1934?).

⁹⁵ Wszystkie podane dalej w nawiasach kwadratowych cyfry odnoszą się do teczeki studenckiej Heleny Rudzkiej, przechowywanej w archiwum SGGW.

młodszą siostrą [por. 17-19]. Wpływało to niekorzystnie na studia (skutkowało przedłużaniem sesji, warunkowym wpisem na kolejne lata), które zostały przerwane w 1928 roku [por. 20-21] w celu podjęcia pracy [por. 22]. Na studia Helena wróciła w 1931 roku, a rok później (15.10.1932) przeniosła się z Wydziału ogrodniczego na Wydział rolniczy na III semestr [25]. Helena Rudzka otrzymała nowy numer immatrykulacyjny – 4826 [26]. Naukę na Wydziale rolniczym kontynuowała do marca 1937 roku. Prawdopodobnie, w tym okresie, lub jeszcze wcześniej, poznała Mikołaja Bagrationiego, który 10 października 1933 roku powrócił na studia do SGGW.

W marcu 1937 roku Helena Rudzka zwróciła się z prośbą [28] o udzielenie urlopu (na semestr VI). Jej ojczym – Witold Krzemiński – zmarł 22 kwietnia 1938 roku⁹⁶. Ostatni rok swego życia spędził w mieszkaniu na Marszałkowskiej. Opiekowały się nim dwie córki przysposobiona – Helena Rudzka – i własna – Janina Krzemińska. Witold Krzemiński został pochowany w grobie rodzinnym na Cmentarzu Powązkowskim razem z żoną Janiną Krzemińską (I. voto Rudzka, z d. Jocher (kwatera 171, rząd 1, grób 26)). Po śmierci ojca osierocone siostry Helena i Janina nadal mieszkały na Marszałkowskiej. Helena nie powróciła już na studia w SGGW. Ostatni przedwojenny dokument ze studiów został wystawiony 30 listopada 1938 roku i zaadresowany do Opieki Społecznej [32]. Znajdują się w nim informacje o ukończeniu 5 semestrów i zdanych egzaminach. Wystawienie dokumentu adresowanego do Opieki Społecznej świadczy zapewne o trudnej sytuacji materialnej osieroconych sióstr.

O znajomości i przyjaźni między Heleną Rudzką i Mikołajem Bagrationim nie ma żadnych informacji. Jedynie córka Janiny Krzemińskiej (tzn. siostrzenica Heleny) – Ewa Lech-Szymerska – zachowała w pamięci informację o ich wielkiej miłości oraz kilku innych wydarzeniach z ich małżeństwa.

⁹⁶ Nekrolog, zob. <http://www.nekrologi-baza.pl/zmarly/143499> (dostęp 2013.10.17).

Wybuch II wojny światowej był tragedią dla wielu rodzin, w tym również dla prawosławnych emigrantów z Gruzji. Po kampanii wrześniowej Aleksander Bagrationi razem w rządem Polski i wojskiem był ewakuowany do Rumunii. W Warszawie zostawił żonę, syna i córkę. Mikołaj Bagrationi rozpoczął działalność w konspiracji. Został aresztowany przez gestapo, a po zwolnieniu z aresztu znajdował się pod stałym nadzorem i miał obowiązek codziennego meldunku na posterunku gestapo. Do Warszawy jego ojciec Aleksander wrócił dopiero pod koniec 1942 roku – już po ślubie i śmierci syna Mikołaja.

Ustalenie kilku faktów z ostatnich trzech miesięcy życia Mikołaja Bagrationi umożliwiają dokumenty przechowywane w Archiwum Urzędu Stanu Cywilnego m.st. Warszawy. Znajdują się tam zachowane do dziś księgi metrykalne z parafii św. Jana Klimaka na Woli w Warszawie (obecnie ul. Wolska 138/140), w których zapisano informacje o jego ślubie i zgonie.

Ślub Mikołaja Bagrationi z poznaną na studiach Heleną Rudzką miał miejsce w Parafii Prawosławnej św. Jana Klimaka⁹⁷ na Woli w dniu 6 stycznia 1940 roku. W akcie małżeństwa o numerze III-115/7/1940⁹⁸ zostały podane (por. Ostapczuk 2014b, 305-310) następujące informacje:

- pan młody – książę Mikołaj Bagrationi: wyznania prawosławnego; zamieszkały w Warszawie przy ulicy Koszykowej 79a; syn Aleksandra i Barbary Urosz-Melikowej; urodzony w Karsie; wstępujący po raz pierwszy w związek małżeński; w wieku 32 lat;
- panna młoda – Helena Rudzka: wyznania rzymskokatolickiego; zamieszkała w Warszawie przy ulicy Marszałkowskiej 59; córka Józefa i Janiny Magdaleny Jocher; wstępująca po raz pierwszy w związek małżeński; w wieku 36 lat;

⁹⁷ Archiwum Cerkwi, w której miał miejsce sakrament małżeństwa, zostało spalone przez okupanta po powstaniu warszawskim. Informacje o pochowanych na cmentarzu prawosławnym na Woli możliwe są do uzyskania tylko na podstawie grobów, których inwentaryzacja została przeprowadzona.

⁹⁸ Skrót III-115 oznacza prawosławną parafię św. Jana Klimaka na Woli.

- kapłan – archimandryta Grzegorz Peradze;
- świadkowie – mieszkańcy Warszawy: Aleksander Zachariadze⁹⁹ i Georgi Makalidze.

Po ślubie w Mikołaj Bagrationi i jego żona Helena, która przyjęła nazwisko męża, zamieszkali w jej mieszkaniu w Warszawie przy ul. Marszałkowskiej 59. Jednak ich małżeństwo trwało bardzo krótko.

Słabe zdrowie, spowodowane aresztem, pogarszało się także z powodu obowiązkowych codziennych meldunków na posterunku gestapo. Zachowało się zeznanie Mikołaja Bagrationiego z dnia 26 stycznia 1940 roku (spisane przez M. Kandełakiego w języku polskim w objętości 2 stron), w którym wyjaśniał on sprawę kontaktów św. Grzegorza Peradze z władzami niemieckimi¹⁰⁰. Wskazuje się także, że to właśnie okupanci

⁹⁹ Aleksander Zachariadze (1884-1957) – szef sztabu generalnego za czasów Noe Żordanii. Był on najmłodszym z sześciu gruzińskich generałów w WP, w stopniu generał dywizji. Do Warszawy przybył w połowie grudnia 1922 roku. Był nieoficjalnym przedstawicielem gruzińskiego rządu na emigracji. W czasie wybuchu wojny dostał się do niewoli niemieckiej, z której po dwóch tygodniach został zwolniony. Miał zakaz opuszczania Warszawy i znajdował się pod stałym nadzorem gestapo. Po upadku powstania warszawskiego przedostał się do strefy kontrolowanej przez aliantów w Niemczech. Zmarł w Paryżu 12 maja 1957 roku.

Był on nieformalnym zwierzchnikiem oficerów-Gruzinów w Polsce (Karabin 1997, 31), tzn. szefem gruzińskiego Sztabu Generalnego (Kozłowski 1999, 40).

¹⁰⁰ Fragment tego dokumentu (oznaczony nr 11.) opublikował ks. H. Paprocki. Czytamy tam: „Na zapytanie w sprawie bytności księdza Peradzego wraz z oficerem Armji Niemieckiej w naszym mieszkaniu mogę zakomunikować, że w tym czasie mnie w Warszawie nie było wiem jednak, że takie odwiedziny miały miejsce. Cel i charakter tej wizyty wyjaśnia moja późniejsza rozmowa z księdzem Peradze i Panem Maglakielidze, którzy mnie opowiedzieli co następuje. Ponieważ Pan Maglakielidze opuścił czasowo Warszawę więc będąc poza Warszawą prosił Władze Niemieckie o zaopiekowanie się kolonią gruzińską w Warszawie za pośrednictwem księdza Peradzego, do którego napisał odnośny list, który został przez oficera niemieckiego księdzu doręczony. Na prośbę oficera niemieckiego ksiądz Peradze towarzyszył mu wskazując adresy poszczególnych członków kolonji, jak np. gen. Zacharjadze, d-ra Ałszybaja, płk. Bagratjon” (Paprocki 1994, 66-67.75).

Wspomniane aresztowanie miało miejsce 2 października 1939 r. (Paprocki 1994, 64).

M. Bagrationi nie był więc obecny w Warszawie w dniu 2 października 1939 r., jak wynika z zeznania. Dokumenty te są przechowywane w archiwum emigracyjnego rządu

przyczynili się do jego śmierci. Zdaniem pułkownika Veli bek Jedigara Mikołaj Bagrationi (oraz ks. Grzegorz Peradze i kpt. G. Chundadze) stracił życie podczas zwalczania antypolskiej propagandy wśród Gruzinów¹⁰¹.

Mikołaj Bagrationi zmarł w wieku 32 lat 10 marca 1940 roku¹⁰² na zapalenie płuc¹⁰³. Został pochowany 12 marca na Cmentarzu Powązkowskim¹⁰⁴. Te oraz inne informacje znajdują się w jego akcie zgonu o numerze III-115/31/1940.

W momencie pochówku w grobie rodziny Krzemińskich¹⁰⁵ (kwatery 171., rząd 1., grób 26.) spoczywali już:

- Janina Krzemińska, z domu Jocher (po pierwszym mężu Rudzka), zmarła 20 lutego 1926 roku w wieku lat 44¹⁰⁶;
- dr med. Witold Krzemiński, który zmarł 22 kwietnia 1938 roku w wieku 59 lat¹⁰⁷.

Później – o czym można dowiedzieć się z płyt grobu (pionowej i nagrobnej) – spoczęli¹⁰⁸ w nim także: jedyna córka Witolda i Janiny Krzemińskich oraz jej mąż, tzn.: Janina Konstancja Lech, z domu Krzemińska¹⁰⁹ i Antoni Lech¹¹⁰.

gruzińskiego w Paryżu. Śledztwo prowadził pułkownik inżynier Mikołaj Kandelaki.

¹⁰¹ Veli bek Jedigar. „Kontraktowi w kawalerii polskiej.” W *Przegląd Kawalerii i Broni Palnej*. Londyn 1969 (cytat za: Paprocki 1994, 77).

¹⁰² Nekrolog zob. <http://www.nekrologi-baza.pl/zmarly/5246> (dostęp 2013.10.17).

¹⁰³ Informacja przekazana przez Ewę Lech-Szymerską.

¹⁰⁴ Są to tzw. powązki cywilne.

¹⁰⁵ Por. Kuruliszwili, Woźniak 1992, 63.64.

¹⁰⁶ Na grobie znajduje się napis: Janina Krzemińska I. VOTO Rudzka z d. Jocher, zm. 20.II.1926 r., w wieku lat 44.

¹⁰⁷ Na grobie znajduje się napis: dr med. Witold Krzemiński, zm. 22 IV 1938 r. w wieku lat 59.

¹⁰⁸ O pochowanych w tym grobie zob. http://cmentarze.um.warszawa.pl/pomnik.aspx?pom_id=4915 (dostęp 2016.04.17).

¹⁰⁹ Na grobie znajduje się napis: „Janina Konstancja Lech, z domu Krzemińska, zm. 22.XI.1965 r. w wieku lat 49. Najdroższa mama, dobra, ofiarna dla wszystkich prosi o westchnienie do najwyższego”.

¹¹⁰ Na grobie znajduje się napis: „Antoni Lech, ADI, mgr inż. bud. lądowego, zm. 4.I.1990 w wieku lat 80”.

Na uwagę zasługuje informacja umieszczona na stronie internetowej Warszawskich Zabytkowych Pomników Nagrobnych. Została ona zaczerpnięta, jak wskazano w ostatniej rubryce (Uwagi), z danych archiwum zarządu cmentarza. Zgodnie z tą informacją, w tymże grobowcu miała być również pochowana i Nina Bagrationi¹¹¹ – najprawdopodobniej córka Mikołaja i Heleny Bagrationich. Weryfikacja informacji w obecnym¹¹² archiwum Cmentarza Powązkowskiego wskazała nie na Ninę – najczęściej kojarzone z Gruzją imię żeńskie – lecz na Annę¹¹³. Niestety, poza jej imieniem i nazwiskiem w archiwum nie zachowało się więcej informacji (np. data śmierci), które w przypadku osób zmarłych do 1945 roku zostały zgromadzone podczas „kwerendy” prowadzonej w latach powojennych. Niestety, nie udało się dotychczas zweryfikować informacji o Annie Bagrationi w innych warszawskich źródłach archiwalnych.

Informacja o Annie Bagrationi (prawdopodobnie również z datą śmierci) znajdowała się zapewne nie na pionowej płycie granitowego grobowca, lecz na jednej z płyt poziomych, która w okresie późniejszym mogła zostać zamieniona (np. z powodu złego stanu lub uszkodzenia). Mogło to mieć miejsce, najprawdopodobniej, po pochówku w tym grobowcu zmarłej 22 listopada 1965¹¹⁴ roku Janiny Konstancji Lech z domu Krzemińskiej – siostry Heleny i szwagierki Mikołaja Bagrationiego, lub po pochówku jej męża Antoniego Lecha zmarłego w 1990 roku. Poświadczać może to fakt, że o ile dwie płyty poziome mają wyrównane krawędzie boczne, to płyta trzecia (z inskrypcją o śmierci Antoniego Lecha) już nie.

¹¹¹ http://cmentarze.um.warszawa.pl/pomnik.aspx?pom_id=4915 (dostęp 2016.04.17). Publikację przygotowała Krystyna Witkowska (Witkowska 2009).

¹¹² Archiwum Cmentarza Powązkowskiego sflonęło podczas powstania warszawskiego.

¹¹³ Informację zweryfikował i przekazał ks. prałat Marek Gałęziewski – dyrektor Cmentarza Powązkowskiego.

¹¹⁴ Z tego roku pochodzi pierwszy dokument dotyczący pochówku w tym grobowcu w archiwum Cmentarza Powązkowskiego.

Po zakończeniu wojny żona Mikołaja Bagrationiego – Helena¹¹⁵ – opiekowała się młodszą siostrą. Dopiero po jej zamążpójściu (w 1947 roku) sama w 1950 roku po raz drugi wyszła za mąż za Antoniego Sieczkę (akt małżeństwa numer II/1600/1950). W odpisie aktu małżeństwa (Nr 1600/I-1950)¹¹⁶ znajduje się informacja, że „Antoni Sieczko i Helena Bagration z Rudzkich zawarli związek małżeński w dniu 19 czerwca 1950 roku w Warszawie”. Od tego momentu Helena, prawdopodobnie¹¹⁷, posługiwała się już tylko nowym nazwiskiem – Sieczko.

Żona Mikołaja Bagrationiego Helena Sieczko (z d. Rudzka) zmarła 10.10.1963 roku w wieku 59 lat. Została ona pochowana na Cmentarzu Powązkowskim (kwatery 171., rząd 3., grób 22.). Razem z nią został później pochowany jej drugi mąż – Antoni Sieczko, który zmarł 12 lutego 1986 roku.

Niniejsza publikacja traktująca o życiu prawosławnej emigracji gruzińskiej w międzywojennej Polsce została poświęcona jednej rodzinie – Bagrationich. Ustalenie wydarzeń z życia osobistego, rodzinnego, religijnego, społecznego czy edukacji w przypadku pierwszych trzech osób – Aleksandra i Barbary oraz Marii – jest bardzo ograniczone, do najważniejszych faktów lub wręcz ogólnych stwierdzeń. Jednak w przypadku Mikołaja zachowane z pożogi wojennej dokumenty archiwalne umożliwiają – wciąż jedynie częściową – rekonstrukcję jego życia na emigracji. Mikołaj Bagrationi podobnie jak wielu innych wojskowych i cywilnych emigrantów z Gruzji mimo związku małżeńskiego z osobą z Kościoła rzymsko-katolickiego zachował wiarę swoich przodków – sakrament małżeństwa i pogrzeb miały miejsce w Parafii Prawosławnej św. Jana Klimaka w Warszawie (na Woli).

¹¹⁵ Po wojnie pracowała jako urzędniczka w firmie Bakutil. Pieczęć tej firmy znajduje się na skróconym akcie małżeństwa.

¹¹⁶ Odpis skrócony aktu małżeństwa jest przechowywany w teczce Heleny Rudzkiej w AC SGGW [33].

¹¹⁷ Z informacji przekazanej przez E. Lech-Szymerską wynika, że na grobie Heleny znajdowało się jakoby podwójne nazwisko Bagration-Sieczko, które potem zostało zmienione na Sieczko. Jednak w Akcie zgonu Heleny (numer 1151/V z dnia 11.10.1963 r.) figuruje tylko jedno nazwisko, po drugim mężu.

Fot. 1.

Fot. 2.

Fot. 1. Mikołaj Bagrationi – zdjęcie pochodzi z indeksu SGGW.

Fot. 2. Rodzina Bagrationich (zdjęcie wykonane przed 1921 rokiem): Aleksander (siedzi za stolikiem), jego młodszy brat Arczil (stoi z jego prawej strony), żona Barbara (stoi z jego lewej strony), jego matka (siedzi na krześle) z córką Marią i syn Mikołaj (stoi przed stolikiem). Zdjęcie zostało udostępnione i opisane przez Ilamaza Miciszwiliego.

Bibliografia

- Aroniszdyze, Jerzy. 1992. „Major Artemi Aroniszdyze.” *Pro Georgia* 2: 44-46.
- Brompton Cemetery: An Illustrated Guide*. 2002. London: Royal Parks.
- Bujnowska, Maria. 1996. „Major Jerzy Mamaładze.” *Pro Georgia* 5: 76-83.
- Bujnowska, Maria. 1997. „Okruchy z życia kolonii gruzińskiej w latach trzydziestych w Warszawie. Z albumów Jerzego Mamaładze.” *Pro Georgia* 6: 73-78.
- Chikhoria, Razhden. 2015. „Pułkownik Kakuca Czolokaszwili, gruzińska prawica oraz władze polskie.” *Nowy Prometeusz* 7: 201-218.
- Dubicki, Tadeusz. 1990. *Żołnierze polscy internowani w Rumunii w latach 1939-1941*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Dubciki, Tadeusz. 1994. *Wojsko Polskie w Rumunii w latach 1939-1941*. Warszawa: Gryf.
- Emeryk-Szajewska, Barbara i Hubert Kwieciński. „Katedra i Klinka Neurologii.” W *90-letnia Historia Warszawskiej Kliniki Neurologii*, 1017-1062. Warszawa. Dostęp 2013.10.17. http://neurologia1.wum.edu.pl/sites/neurologia1.wum.edu.pl/files/90-letnia_Historia_Warszawskiej_Kliniki_Neurologii.pdf.
- „Emigracja Kaukaska w Polsce.” 1930. *Wschód. Ilustrowany Kwartalnik Poświęcony Sprawom Wschodu* 1/2 (Grudzień): 45-46. Warszawa.
- Godzijaszwili, Jerzy Irakli. 1991. „Aleksander Godzijaszwili (1897-1941).” *Pro Georgia* 1: 52.
- Javakishvili, Niko. 1998. *Georgian swordsmen under the Polish Banner (A Study of Polish-Georgian Military and Political Relations)*. Tbilisi.
- Jellenta, Stefan. 1963. „Oficerowie WP internowani w Rumunii i wydani w ręce hitlerowców.” *Wojskowy Przegląd Historyczny* 2.
- J.G. 1991. „ppłk. Walerian Tewzadze (28 I 1892 – 13 XII 1987).” *Pro Georgia* 1: 57-58.
- Karabin, Robert. 1994. „Gruzińscy podchorążowie i oficerowie kontaktowi w Wojsku Polskim 1921-1939.” *Pro Georgia* 4: 23-34.
- Karabin, R. 1997. „Gruzińscy podchorążowie i oficerowie kontraktowi w Wojsku Polskim (Część druga).” *Pro Georgia* 6: 24-37.
- Kolbaia, Dawid. 2008. „Album mjra Jerzego Mamaładze, jeńca obozu NKWD w Kozielsku, zamordowanego w Katyniu.” *Pro Georgia* 16: 219-251.
- Kowalski, Zdzisław G. 2001. „Najlicniejsza mniejszość. Gruzini, Azerowie i inni przedstawiciele narodów Kaukazu w Wojsku Polskim w okresie międzywojennym.” W *Mniejszości narodowe i wyznaniowe w siłach zbrojnych Drugiej Rzeczypospolitej 1918-1939*, red. Zbigniew Karpus, Waldemar Rezmer, 177-200. Toruń.
- Kozłowski, Włodzimierz. 1999. „Gruzińskie tropy. Rzecz o niektórych oficerach kontraktowych w Armii II Rzeczypospolitej.” *Pro Georgia* 8: 33-42.

- Krynica Zdrój. Informator Turystyczny*. 2008. Pruszków: Rewasz
- Kuruliszwili, Sergiusz, i Andrzej Woźniak. 1992. „Gruzińskie groby na polskich cmentarzach.” *Pro Georgia* 2: 62-65.
- Libera, Paweł. 2010. „Zwalczanie ruchu prometejskiego w Polsce Ludowej: Wstęp do badań. Część I.” *Historia i Polityka* 4 (11): 205-242.
- Libera, Paweł. 2015. „Stypendyści narodów „prometejskich” 1928-1939: próba portretu zbiorowego.” *Nowy Prometeusz* 7: 147-168.
- Lubach, Jerzy. 1994. „Nowe archiwalia do dziejów kolonii gruzińskiej w II Rzeczypospolitej.” *Pro Georgia* 4: 78-80.
- Maj, Ireneusz Piotr. 2007. *Działalność Instytutu Wschodniego w Warszawie 1926-1939* (Seria Wschodnia). Warszawa: Rytm.
- Maj, Ireneusz Piotr. 2012. „Stanisław Korwin-Pawłowski w służbie idei prometejskiej.” *Nowy Prometeusz* 3: 75-84
- Materski, Wojciech. 1994. „Rozpoznanie przez NKWD ZSRR kolonii gruzińskiej w Polsce (1939 r.)” *Pro Georgia* 4: 80-83.
- Materski, Wojciech. 2008. „Gruzini – Oficerowie kontraktowi Wojska Polskiego.” *Pro Georgia* 16: 13-29.
- Matuchniak-Krasuska, Anna. 2014. „Oflag II C Woldenberg – analiza socjologiczna enklawy wojennej.” *Opuscula Sociologica* 1: 25-40.
- Mądzik, Marek. 1991. „Z historii politycznych stosunków polsko-gruzińskich w latach 1918-1921.” *Pro Georgia* 1: 16-25.
- Mikulicz, Sergiusz. 1971. *Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Młynik, Roland. 1991. „Gruzini w Wojsku Polskim, („Polska Zbrojna” 1992 r.)” *Pro Georgia* 2: 71-72.
- Olesik, Jan. 1988. *Oflag II C Woldenberg*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej.
- Ostapczuk, Jerzy. 2014a. „Emigracja gruzińska w księgach metrykalnych Parafii Prawosławnej św. Trójcy przy ulicy Podwale 5 w Warszawie w latach 1922-1944.” *Pro Georgia* 24: 263-287.
- Ostapczuk, Jerzy. 2014b. „Ostatnie dni życia księcia Mikołaja Bagratio-niego (1908-1940) w Warszawie.” *Pro Georgia* 24: 305-310.

- Paprocki, Henryk ks. 1994. „Analiza dokumentów odnoszących się do sprawy aresztowania w 1939 r. w Warszawie trzech Gruzinów.” *Pro Georgia* 4: 64-78.
- Pierzchlewicz, Wanda. 2009. „Obóz jeniecki – Oflag II C Woldenberg.” *Przegląd Zachodni* 65/4: 240-248.
- Radio Free Europe/ Radio Liberty, INC., A Register of its Corporate Records in the Hoover Institution Archives.* Prepared by Hoover Institution Archives Staff. Sanford University 2011.
- Sewdia Daredżan, Lukac. 1999. „Witalis Ugrechelidze-Ugorski” *Pro Georgia* 7: 102-105.
- Słowiński, Przemysław. 2011. „Oflag II Woldenberg: historia i współczesność.” *Łambinowicki Rocznik Muzealny* 34: 95-109.
- Spis abonentów sieci telefonicznej m.st. Warszawy P.A.S.T i Warszawskiej sieci okręg. P.P.T.T., rok 1939/1940.* Warszawa. Dostęp: 2013.10.17. <http://genealogyindexer.org/view/193940W/193940W%20-%200238.pdf>.
- Spis abonentów Warszawskiej Sieci Telefonów Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej i Rządowej Warszawskiej Sieci Okręgowej, rok 1938/39.* Warszawa.
- Stala, Romana. 1999. „Wspomnienie o Artemim i Jerzym Aroniszydze.” *Pro Georgia* 9: 107-110.
- Suchcitz, Andrzej. 1992. „*Non omnis moriar*”... *Polacy na londyńskim cmentarzu Brompton.* Warszawa: Adiutor.
- Szymczyk, Hanna. 1997. „Materiały Jana Reychmana (III-168).” *Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk* 38: 15-153.
- Toczewski, Andrzej. 2009. *Oflag II C Woldenberg w Dobiegniewie.* Dobiegniew: Muzeum Ziemi Lubuskiej.
- Tumaniszwili, Jerzy. 1992. „Wspomnienia pisane za oceanem.” *Pro Georgia* 2: 39-43.
- Willaume, Małgorzata. 1981. *Polacy w Rumunii.* Lublin: PCKO UMCS.
- Willaume, Małgorzata. 2004. *Rumunia,* Warszawa: Trio.
- Wiszka, Emilian. 2005. *Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939.* Toruń: Mado.

- Wiszka, Emilian. *Klub „Prometeusz” w Warszawie (1928-1939)*. Dostęp 2013.10.17. <http://www.uitp.net.pl/index.php/opracowania/123-klub-prometeusz-w-warszawie>.
- Witkowska, Krystyna. 2009. *Powązki – mówiące kamienie. Inskrypcje nagrobne na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Woźniak, Andrzej. 1991. „Stowarzyszenia i organizacje gruzińskie w Polsce w latach 1918-1939.” *Pro Georgia* 1: 38.
- Woźniak, Andrzej. 1992. „Z dziejów diaspory gruzińskiej w Polsce.” *Etnografia Polska* 36 (1): 81-98.
- Woźniak, Andrzej. 2013. „Międzywojenna Warszawa jako centrum myśli politycznej i ośrodek kulturalny emigracji gruzińskiej w Polsce.” *Pro Georgia* 23: 159-187.
- „Ze wspomnień Gen. Aleksandra Zachariadze”, 1997. *Pro Georgia* 6: 48-52.